

ADALÉK A HELYTARTÓI INTÉZMÉNY 17. SZÁZADI TÖRTÉNETÉHEZ

FAZEKAS ISTVÁN
Eötvös Loránd Tudományegyetem
Történeti Intézet

A történészek egyik kedvenc vadászterülete a levéltárakban a *Miscellanea, Varia, Lymbus* nevű állagok, ahol többnyire olyan iratok találhatóak, amelyek nem illeszkednek a fondképző szerv profiljához, mégis valamilyen ok miatt megőrzésre érdemesre találták őket. A bécsi Haus-, Hof- und Staatsarchivban, a Habsburg-család levéltárában (*Habsburg-Lothringisches Familienarchiv*) őrzött úgynevezett családi levelezés (*Familienkorrespondenz A Vertrauliche Korrespondenz*) végére néhány vegyes jellegű anyagot helyeztek el, köztük egy kisebb, mintegy 100 fóliót tartalmazó „*Hungarica de annis 1657–1669*” feliratú konvolutumot, amely mint neve is jelzi, az 1657–1669 közötti időszakra vonatkozó magyar vonatkozású iratokat tartalmaz.¹ Az iratok vegyes jellegűek, de hogy mégis valamifajta közös eredettel rendelkeznek, mutatja, hogy lajstrom is tartozik hozzájuk, amely jellegét tekintve megegyezik azokkal a lajstromokkal, amelyeket a Wesselényi-féle rendi mozgalom iratanyagához készítettek az Osztrák Udvari Kancellárián.² Így valószínűsíthető, hogy létrejött Christoph Abelének (1627–1685), az Osztrák Udvari Kancellária titkárának, és Johann Christoph Geistnek, a nevezett kancellária regisztrátorának működéséhez kapcsolódik. Az iratok tehát az Osztrák Udvari Kancellária ügykezeléséből származnak, nyilván bizalmas jellegük miatt kerültek külön elhelyezésre és – egyelőre ismeretlen okból – a családi levelezés mellé. Az iratok között találunk eredeti iratokat, másolatokat, fogalmazványokat és különböző feljegyzéseket. Több irat kapcsolódik Lippay György bíborosi előterjesztéséhez, az 1662-ben tartott magyar országgyűléshez, Johann Rottal Apafi Mihállyal folytatott tárgyalásaihoz, valamint a Szentkorona 1663–1664-es menekítéséhez.³

¹ Österreichisches Staatsarchiv (ÖStA) Haus-, Hof- und Staatsarchiv (HHStA) Habsburg-Lothringisches Familienarchiv Familienkorrespondenz A Vertrauliche Korrespondenz Kt. 55. Konv. 4. „*Hungarica de annis 1657–1669*” Nr. 1–29. Fol. 1–104.

² ÖStA HHStA Ungarische Akten Specialia (UA Spec.) Fasc. 282–330. (Az iratanyag lajstroma a *Hungaricana* portálon elérhető.)

³ A koronamenekítéshez kapcsolódó iratok már közzétételre kerültek: PÁLFFY Géza: A legkevésbé ismert menekítés: a Szent Korona az 1663–1664. évi török háború idején: In: *A Szent Korona hazatér. A magyar korona tizenegy külföldi útja (1205–1978)*. (Szerk.): PÁLFFY Géza. Budapest: MTA Bölcsészettudományi Központ Történettudományi Intézet 2018, 273–318., különösen 307–311. és 315–316.

Az érdekes együttesből ezúttal egy rövid feljegyzést közlünk, amely azonban nem jelentőség nélküli, mivel értékes adalékot szolgáltat a történetírásunkban eddig csak kevéssé vizsgált helytartói intézmény történetéhez.⁴ A feljegyzés tartalmi tanulságait máshol már érintettem, de a forrás közlése még nem történt meg.⁵ Mivel a kútfő állításaival szemben távolságtartás nyilvánult meg, indokoltnak tűnik a teljes terjedelemben történő közzététele.⁶ A névtelen feljegyzés azzal a kérdéssel foglalkozik, hogy mi a teendő a nádor halála után. Bár dátum nem szerepel az iraton, tartalmilag az irat egyértelműen a Wesselényi Ferenc nádor halála (1667. március 28.) utáni időszakra datálható. A magyar viszonyokat és a közelmúlt eseményeit jól ismerő szerző szerint a nádor halála után, a következő nádor választásáig az uralkodó rendkívüli helytartót (*locumtenens extraordinarius*), sőt nemegyszer kettőt is szokott kinevezni, akik azonban csak korlátozott jogkörrel rendelkeznek, így például nem jogosultak nádori adományok tételére vagy védlevelek kibocsátására, kinevezésük azonban szükséges az ország működtetése érdekében. Ilyen helytartói kinevezésre került sor Esterházy Miklós halála után, amikor is Lippay György esztergomi érsek és Homonnai Drugeth János országbíró kapott ideiglenes helytartói megbízatást.⁷ A következő nádor, Draskovich János halála után ismét a már egyszer ebbe a méltóságba emelkedett esztergomi érsek, Lippay György és az újonnan kinevezett országbíró, Pálffy Pál kapott megbízatást. Pálffy Pál nádor halála után új helyzet állt elő, amennyiben egyedüli személyként Lippay György, ezúttal már harmadszor, kapott kinevezést.⁸

⁴Fontos meglátások: C. TÓTH Norbert: *A Magyar Királyság nádora. A nádori és helytartói intézmény története (1342–1562)*. Budapest: Magyar Történelmi Társulat, Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet 2020 (Századok könyvek 5), 163–253. Az intézmény 18. századi történetéhez: KULCSÁR Krisztina: A 18. századi helytartó feladatai és politikai mozgásterét Albert szász-tescheni herceg példája alapján. In: *Századok* 153/6 (2019), 1081–1100.

⁵FAZEKAS István: Katolikus főpapok a központi hivatalokban a 17. században. In: *A katolikus egyházi társadalom a Magyar Királyságban a 17. században*. (Szerk.): VARGA Szabolcs/VÉRTESI Lázár. Pécs 2018 (Pécsi Egyháztörténeti Műhely 3), 49–65., 52–54.

⁶TUSOR Péter: *Lósy, Lippay, Szelepcshény. Három mikrobiográfia a kora újkorból (Vatikáni kivizsgálási jegyzőkönyvek közléseivel, 1625–1666)*. Budapest – Róma: MTA–PPKE Fraknoi Vilmos Római Történeti Kutatócsoport, 2022 (Collectanea Vaticana Hungariae, classis I, vol. 19.), 119. 57. j.

⁷Homonnai Drugeth János ideiglenes helytartói kinevezését Tusor Péter megkérdőjelezi, és ez valóban kérdésesnek tűnik. Az általa idézett megyei jegyzőkönyv szerint az uralkodó valóban csak Lippayt nevezte ki helytartónak, valamikor 1645. december 5-e előtt. Vö. *Győr vármegye nemesi közgyűlési és törvénykezési jegyzőkönyveinek regesztái*. IV. 1638–1650. Kiad. HEGEDÜS Zoltán/SZABÓ Zoltán. Győr 2007, 104. (426. sz.), idézi Tusor, 118. 52.j. Igaz, az országbíró ekkor már halott volt, I. Rákóczi György elől menekülve 1645. november 22-én Melkben hunyt el. Vö. BORBÉLY Zoltán: *A Drugethek. Egy főnemesi család a kora újkori Magyar Királyságban*. Pécs: Kronosz 2025, 163. Hogy korábban volt-e kettős kinevezés, vagy esetleg az előkészítés fázisában akadt-e el egy ilyen kinevezés, további kutatásoknak kell tisztáznia.

⁸Az országbíró Csáky László pedig még életben volt, majd csak 1654. október 14-én hunyt el, furcsa körülmények között, minden jel szerint megmérgezték. Felesége, Batthyány Magdolna levele Batthyány Ádámmal 1654. november 4. Pozsony. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL) Magánlevéltárak, Családi fondok, levéltárak, A Batthyány család hercegi ágának körmendi levéltára Missiles (P 1314) Nr. 5089.

A rövid eszmefuttatást készítő személy jelen helyzetben is a korábbi gyakorlatnak megfelelő módon két ideiglenes helytartó kinevezése mellett érvel. Úgy véli, ha csak egyetlen, a klérusból származó személyt neveznek ki, az törekedni fog a nádorválasztás elodázására, és a gyűlölt helytartói hivatal a nép körében nagy zűrzavart kelthet. Aligha kétséges, hogy ebben az esetben a szerző a nagy ambícióval és komoly kormányzati tapasztalattal felruházott Szelepcsényi György esztergomi érsektől tartott. Az uralkodó végül követte az ismeretlen szerző tanácsát, és két személyt bízott meg az ügyek vitelével, Szelepcsényi György esztergomi érseket és Nádasdy Ferenc országbíró. A megbízólevél 1667. április 30-án Laxenburgban kelt.⁹ A helytartók kihirdetésére néhány nappal később került sor, miként az egy Nádasdy-levélből tudható.¹⁰

Két helytartó kinevezésére már 1645 előtről is akadnak példák. A legkorábbi eset I. Ferdinánd korából származik. Az uralkodó Báthory István halála után 1531. június 29-én két személyt, méghozzá egy egyházit és egy világit, Szalaházi Tamás egri püspököt, királyi kancellárt és Thurzó Elek országbíró. A megbízás Thurzó Elek helytartói kinevezéséig tartott (1532. október 4.).¹¹ A gyakorlat meglétét jelzi, hogy Illésházy István halála után (1609. május. 5.) szintén két személy, Thurzó György étekgómmester és Forgách Zsigmond tárnokmester kapott ideiglenes megbízatást a helytartói tisztség gyakorlására.¹² Hogy nem a hivatalban lévő esztergomi érseket,

⁹ „Posteaquam in praesenti officii palatinalis vacantia... moderationem communium Regni huius nostri Hungariae negotiorum interim, donec promulgatis iuxta leges patrias, pro eligendo novo palatino, comitiis, electio ejusdem instituat, prae coeteris, fideli nostro nobis syncere dilecto, reverendissimo in Christo patri domino Georgio Szelepcshény, archiepiscopo Ecclesiae Metropolitanae Strigoniensi, administratori Episcopatus Nitriensis etc. detulerimus, ac perspecta Fidelitatis etiam Vestrae praeclara ac dexteritate vobis quoque eiusmodi curarum et sollicitudinem munus, de more alias etiam usitato, clementer deferendum esse duximus. Cupientes et ordinantes, benigne, quatenus mutua cum praememorato archiepiscopo Strigoniense cointelligentiam tenentes, ea omnia, quae pro nostro, et publico totius antedicti Regni nostri in bono, proficua, utiliaque fore cognoveritis (habita in gravioribus cum aliis quoque prioribus quoque potioribus consiliariis nostris, quos ad manus habere poteritis, correspondentia) tempus intra praemissum graviter curare et promovere ac simul de occurrentibus necessitatibus cum voto et opinione Vestra, Majestatem nostram identidem informare velitis et debeatis” I. Lipót Nádasdy Ferenchez. 1667. április 30. Laxenburg. Orig. latin. A Magyar Kancellária kiadványa az uralkodó, Szegedy Ferenc kancellár és Orbán István királyi titkár aláírásával. Az irat kétségkívül elkobzás útján került a Nádasdy családi levéltárból az Udvari Kamara levéltárába. ÖStA Finanz- und Hofkammerarchiv Hofkammerarchiv (FHKA HKA) Hofffinanz Ungarn rote Nummer 223. Konv. 1667. április Fol. 143–144.

¹⁰ „Tegnap declarálá ő felsége esztergami érsek úr s mi személyünkre pro interim a locumtenentiát.” Nádasdy levele Lessenyei Nagy Ferenchez. 1667. május 5., Pottendorf. Idézi TOMA Katalin: *Gróf Nádasdy Ferenc országbíró politikusi pályaképe (1655–1666)*. Budapest 2006 (ELTE BTK PhD-disszertáció), 31.

¹¹ R. KISS István: *A magyar helytartótanács I. Ferdinánd korában és 1549–1551. évi leveleskönyve*. Budapest: M. Tud. Akadémia Történelmi Bizottsága 1908, 343–344. (9. sz.), 344–345. (10. sz.).

¹² Károlyi Árpád Thurzó György Forgách Zsigmondhoz írott levelére hivatkozik munkájában (1609.

Forgách Ferencet nevezték ki, azt megfelelőképpen magyarázza II. Mátyás és az érsek között fennálló mély ellentét, illetve a katolikus egyház akkor mélyre zuhanó társadalmi megítélése. Más megoldás merült fel Thurzó György halála után (1616. december 26.), ekkor II. Mátyás Pázmány Péter tanácsára egy héttagú kormányzótanács felállításáról intézkedett, de az újszerű megoldás végül nem került bevezetésre.¹³

A szöveg közzététele a latin források kiadása esetében megszokott gyakorlat szerint történik.

Függelék

1. Ismeretlen személytől származó feljegyzés a magyarországi helytartói hivatalról (ÖStA HHStA Habsburg-Lothringisches Familienarchiv Familienkorrespondenz A Karton 55. Konv. 4. „Hungarica de annis 1657 bis 1669” Fol. 87–88.)

Palatinatus officium vacans

Vacante palatinatus officio ne interea regnum mediatore careat usitatum esse ab antiquo usque ad futuram palatini electionem, per Regiam Majestatem locumtenentem extraordinarium interdum unum, plerunque duos substitui. Sine tamen potestate ordinaria, id est conferendi bona ad fiscum devoluta, tutelisque protectionales prorogatas, consensus, confirmationes et alia similia indulta, vel mandata expediendi. Verum eum saltem in finem, ut fideles regnicolae remotius ab aula residentes, medio ejusmodi locumtenentium negotia sua Majestati Regiae repraesentare valeant.

In factum est defuncto olim comite Nicola Esterhazi palatino¹⁴ post cuius obitum archiepiscopus Strigoniensis¹⁵ et comes Joannes Homonnai iudex curiae regiae in similes locumtenentes substitui sunt, et fuerunt usque ad electionem Draskoviti.

Pari ratione demortuo Draskovitio¹⁶ archiepiscopus Strigoniensis¹⁷ et comes Paulus Palfi iudex curiae praefecti sunt, usque ad electionem Palfy permanentem.

június 24. Bécs). KÁROLYI Árpád: Az ellenreformáció kezdetei és Thurzó György nádorrá választása. In: Uő: *Néhány történelmi tanulmány*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia 1930, 280–393., 321.

¹³ FRANKL [FRAKNÓI] Vilmos: *Pázmány Péter élete és kora. I–III*. Pest 1868–1872, I. 284–289.

¹⁴ Esterházy Miklós 1645. szeptember 11-én Nagyöflányban hunyt el. SZILÁGYI Sándor: Az Esterházyak családi naplója. In: *Magyar Történelmi Tár* 1888, 209–224., 213.

¹⁵ Lippay György esztergomi érsek (1642–1666).

¹⁶ Draskovich János 1648. augusztus 5-én Magyaróváron hunyt el. Draskovith Jánosné Thurzó Borbála levele Batthyány Ádámmal. 1648. december 1. Magyaróvár. MNL OL P 1314. Nr. 10802.

¹⁷ Lippay György esztergomi érsek (1642–1666).

Tandem demortuo Pálffy¹⁸ quamvis comes Ladislaus Csaki iudicis curiae officium tenuerit, solus archiepiscopus Strigoniensis¹⁹ fuit constitutus locumtenens.

Quare pro praesenti rerum statu, ubi praesertim animi regnicolarum exulcerati videntur, consultum foret duos tales locumtenentes substitui, si enim unus saltem et quidem ex clero denominatus fuerit, subito electionem palatini sibi eripi, et exosam locumtenentiam cum potestate invitis imponi existimantes mire turbabantur. E converso autem si duo substituentur, unicuique spes sua manebit.

Hátoldalán: (1) „Litt. A. – (2) „Memoriale super officio palatinatus et eius administrationem” (más kéztől) – (3) „Nr. 24” (más kéztől)

2. A nádorok és ideiglenes helytartók sora 1645–1670 között²⁰

Esterházy Miklós nádor	1625. okt. 25. – 1645. szept. 11. †
Lippay György esztergomi érsek és Homonnai János országbíró (?) ideiglenes helytartók ²¹	1645. szept. 11. után – 1646. szept. 25.
Draskovich János nádor	1646. szept. 25. – 1648. aug. 5. †
Lippay György esztergomi érsek és Pálffy Pál országbíró ideiglenes helytartók	1648. aug. 14. ²² – 1649. márc. 24.
Pálffy Pál nádor	1649. márc. 24. – 1653. nov. 6. †
Lippay György esztergomi érsek ideiglenes helytartó	1654. jan. 31. ²³ – 1655. márc. 15.

¹⁸ Pálffy Pál 1653. november 6-án hunyt el pozsonyváraljai házában. JEDLICSKA Pál: *Eredeti adatok gróf Pálffy család okmánytárához 1401–1653, s gróf Pálffyak életrajzi vázlatai*. Budapest: Stephanaeum Nyomda 1910, 498.

¹⁹ Lippay György esztergomi érsek (1642–1666).

²⁰ A lista alapját Fallenbüchl Zoltán közlése képezte. FALLENBÜCHL Zoltán: *Magyarország főméltóságai, 1526–1848*. Budapest: Maecanas, 1988, 68–71.

²¹ Homonnai Drugeth János kinevezésével kapcsolatos kételyekről lásd a 7. sz. jegyzetet.

²² Jedlicska, 427. Fogalmazványa: MNL OL Magyar Kancelláriai Levéltár, Conceptus expeditionum (A 35) Nr. 334. ex 1648. Lásd még ehhez kapcsolódó előterjesztést: Uo. Propositiones et opiniones (A 33), Nr. 219. ex 14. Aug. 1648.

²³ Lippay kinevezéséről kancelláriai fogalmazvány tanúskodik. Vö. Tusor, 119. Zrínyi Miklós hiányos keltezésű, 1654. januárra datálható levele igazolja a kinevezés ekkorra datálását: „Értettem, hogy az mi kegyelmes urunk, királyunk őfölsége ebben a palatinus vacantiában országunk directióját az Nagyságod kezeiben bízza, örülök, az Nagyságod méltóságos állapotján, és Istentül kívánok Nagyságodnak szerencsét mind ahhoz, mind mindenhez.” ZRÍNYI Miklós: *Összes munkái*. (Szerk.): KOVÁCS Sándor Iván. Budapest: Kortárs 2003 (Magyar Remekírók Új folyam), 626.

Wesselényi Ferenc nádor 1655. márc.15. – 1667. márc. 28. †
Nádasdy Ferenc országbíró és Szelepcsényi
György esztergomi érsek ideiglenes helytartó 1667. ápr. 30. – 1670. okt. 18.²⁴

A CONTRIBUTION TO THE HISTORY OF THE INSTITUTION OF THE GOVERNOR IN THE SEVENTEENTH CENTURY

The study publishes a short source preserved in the Haus-, Hof- und Staatsarchiv in Vienna, which provides an interesting contribution to the history of the office of the governor in Hungary. According to a memorandum written in 1667 by an unknown author, after the death of the palatine the ruler appointed two persons as temporary governors, who held office until the election of a new palatine. Of the two appointees, one was usually an ecclesiastical figure and the other a secular one. The author substantiates these statements with concrete examples dating from the period between 1645 and 1667.

²⁴Nádasdy 1670. szeptember 3-i letartóztatásával megszűnt helytartói tisztét gyakorolni, Szelepcsényi ezt követően október 18-án egyedül kapott megbízatást a helytartóságra. Eötvös Loránd Tudományegyetem Egyetemi Könyvtár Kézirattár Collectio Hevenesiana tom 17. Pag. 352–353. (másolat), és uo. Collectio Kaprinaiana B tom. 71. Pag. 603–604. (másolat).